

Deák Ferenc

(1938–2011)

Deák Ferenc halálhírére két legutóbbi regényét, a 2003-ban a Forumnál megjelent *Rétegek* címűt, alcímében „vajdasági családregegy” és a 2006-ban szintén a Forumnál publikált *Szóródás* című regényét lapoztam fel és olvastam el újra; mindkét regénynek recenzense voltam, egy-két, a szöveg javítását célzó javaslatomat a szerző elfogadta. Közben az íróra emlékeztem, főként a fiatal íróra, hiszen szinte egy időben jelent meg a hatvanas évek legelején mindkettőnk első könyve, az én novelláskötetem és az ő prózai írásokat tartalmazó *Rekviem* című kötete. Deák akkor jóval előttem járt, megjelent már egy verseskötete, több írása és rajza az akkori lapokban és folyóiratban, szerbül is írt. Voltak közös, túlfűtött, eleve vesztesre ítélt, nagy ívű irodalmi terveink, amelyek persze csak tervek maradtak, gyorsan feledésbe merültek, csak most, a halál hírére elevenedtek fel, de most sem érdemes azokat szóba hozni. Később aztán útjaink elváltak, ő kitartott a szépirodalom mellett, sikeres dráma- és forgatókönyvíró lett, drámái és Vicsek Károllyal közösen készített filmjei itthon is, külföldön is több elismerésben, sok díjban részesültek. Majd később ismét prózát írt, többek között az említett két regényt adta közre, az emlékezések, valamennyire talán a számadás és a leszámolás könyveit, hiszen a 2003-ban megjelent regény személyes családi emlékekkel megírt bánáti „családregegy”, a 2006-ban közzétett regény pedig akár önéletrajzinak is mondható, hiszen benne a személyes élmények vannak túlsúlyban s ezen túlmenően az egzotikum, a ráépülő abszurd, mint drámái jelenetezésének a regényekben is alkalmazott különös sajátossága.

Deák Ferenc regénye, a *Rétegek*, ahogyan címének jelentéséből is lezűrhető, egymásra és egymásba épülő *rétegek* rendjéből állt össze. A történelem, a közösségi és a családi emlékezet, vallások és eszmék, törvények és törvénytelenések, bűnök és ártatlanságok rétegeiből. Hátterében a második világháborúval, amikor a korábbi évek, évtizedek, sőt évszázadok során

kialakult szokás- és értékrend, gondolkodás- és viselkedésmód közösségi és családi hagyományokba épült szabályzói külső nyomásra felbomlottak. Minden ilyen erőszakos változás elfeledett, vagy elfeledettnek vélt sérelmeket, fájdalmakat meg indulatokat szabadít fel, viszonyokat és viszonylatokat bont meg, mítoszt ébreszt, erőszakot teremt és sorsokat irányít.

A bánáti Magyartarlóson élő gazdag és soktagú Kenediek, a Kenedi család áll ennek a változásra és elmúlásra ítélt, sok-sok fordulatot, átalakulást, áldozatot és bünt követelő háborús időszaknak a középpontjában. Úgy középpontban, hogy egyúttal peremvidékén is. Az 1941-től 1945-ig terjedő időszakban ezt a vidéket a közvetlen háborús veszedelem elkerüli, itt nincsenek frontvonalak, nem játszódnak le nagy tankcsaták, itt a háborúnak nem kevésbé veszedelmes és nem is kevésbé véres „kis” történései zajlanak, korábban békében élő szomszédok összetűzései, korábban elviselhető különbségek kiéleződései, máskor könnyen megoldható konfliktusok véres leszámolásokká fajulása.

És ezzel párhuzamosan a tehetős, sokfelé ágazó Kenedi család családi rendjének felbomlása, szétszóródása, belső feszültségeinek megoldhatatlanná fokozódása.

Deák Ferenc regénye tehát nem hagyományos értelemben családregegy. Nem mondja el a család felemelkedésének történetét, csupán a szét hullását, a felmorzsolódását. És ezért nem a családban rejtélyesen működő belső feszültségeket teszi felelőssé, hanem mindig a külső körülményeket, a háborús illúziókat, terheket és szenvedéseket. Sok-sok apró történetből, gyakran csupán történetzilánkokból épül fel ez a rendhagyó családregegy. Olyan helyzetekből, amelyekben indulatok, szenvedélyek uralkodnak, amelyekben sorsok teljeseznek be, életek érnek véget, értékek morzsolódnak fel. Éppen ezért áll fenn a veszély, hogy ezek a helyzetek a regény egészének struktúrájára törnek. Deák Ferenc számára fontosabb volt mindent elmondani, ami a Kenediek világához tartozik, sok-sok részletet, és kevésbé volt fontos számára a regény poétikai megmunkáltsága. Sokkal inkább figyelt az életre, mint az irodalomra. Egész prózaírói munkásságának jellemzője ez. Ezért tűnik sok helyütt úgy, hogy a történetek öszszemosódnak, keretükből kilépve egymásba ékelődnek, és ilyenkor nehéz megkülönböztetni a történetek helyét és idejét, elszenvetőit és irányítóit.

Ha vannak is ilyen, az „elbeszélés” bizonytalanságait jelző vonásai Deák Ferenc regényének, mindezt semlegesíti a felsorakoztatott élethelyzetek drámaisága, a sokszor csak jelzett párbeszéd erőssége és nyomatékosága. Azt jelenti ez, hogy Deák regényébe nagyon hatásosan íródott be a szerző drámaírói tapasztalata, amit csak tetéz a képformálás leírásokban megmutatkozó filmírói tapasztalat. Joggal állítható tehát, hogy egyenet-

lenségei, néha elhamarkodottnak tűnő írásmódja ellenére Deák Ferenc regénye valóban „vajdasági”, még pontosabban „vajdasági magyar regény”, méghozzá bánáti, történetünk eddig még feldolgozatlan, az irodalom által alig érintett időszakáról.

Deák Ferenc másik regénye, a *Szóródás*, miként alcíme is jelzi, a korábbi regény, a *Rétegek* folytatása. Ezt Deák akkor „vajdasági családregénynek” mondotta, és valóban annak is kell tekinteni, mert – mondtam a regényről – a történelem, a közösségi és a családi emlékezet, vallások és eszmék, törvények és törvényteleniségek, bűnök és ártatlanságok rétegeiből épült fel, háttérben a második világháborúval, amikor a korábbi évek, évtizedek, sőt évszázadok során kialakult szokás- és értékrend, gondolkodás- és viselkedésmód közösségi és családi hagyományokra épült szabályozói külső nyomásra felbomlottak.

A *Rétegek Szóródás* című folytatása már a véglegesen felbomlott szokás- és értékrend nyomán követi a bánáti magyartarlósi Kenedi család egyetlen tagjának, Kenedi Lázárnak kalandokkal teli, véletlenekkel tarkított, több irányba is szóródó, sőt szétszóródó életútját. Kenedi Lázárban nem folytatódik a Kenedi család története, a család már csak az emlékezetben él, ott is elég mélyre rejtetten. Már nincs a történeteknek családi háttere, már nem a családdal, hanem egyetlen leszármazottjával történnek változások és veszteségek, bűnök és bűnhődések.

Különös életút, a középiskolai és egyetemi évek után, barátságok, szerelmek, mintha a sikertelen házasság nyomasztó élményének birtokában Kenedi Lázár szakemberként és művészként Afrikába kerül egy, a hatvanas, hetvenes években az el nem kötelezettek összetartozásának jegyében kialakított szakértői csoport egyetlen magyar tagjaként, hogy ott az elmaradott, a gyarmatosítók által kifosztott afrikai országban bútorgyárat építsen fel. A közvetlen afrikai tapasztalatok, kalandos utazások, betegségek, kapcsolatok, a helyi szokások megismerése alkotják a *Szóródás* egyik, de önmagában is többszintű rétegét, míg a hazai emlékek, szintén többszörösítve, az életrajz és az emlékezet rétegét. Ezeknek a rétegeknek az egymásra építésével és egymásba ékelésével Deák az afrikai életmód, gondolkodás, az ottani szokások, mítoszok és beszédmódok világába vezet nem kevés nehézség elé állított olvasóját, míg az emlékek rétege, családi és közösségi emlékek, az ötvenes, hatvanas, hetvenes évek személyes sorsokat érintő és befolyásoló politikai történéseit az olvasó számára több, a Kenedi családdal közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban lévő életrajzzal, biográfiai töredékekkel ismerteti meg. Mindezek a történések korrajzok is egyúttal. Deák Ferenc életrajzi mozzanatok felidézésével kiváló szépírói érzékkel rajzol korképet. A közölt életrajzi szilánkok allegorikusan olvashatók és ér-

telmezhetők. Éppen ezért olvasóját „társ szerzőnek” lépteti elő, ami részint nehézséget jelent a regényben tájékozódni kívánó olvasó számára, részint pedig állásfoglalásra készíti, nemegyszer értékítéletre, vagyis arra, hogy maga is (az olvasó) a regény részese legyen. Deák eléggé megnehezíti az olvasó szerepét. A *Szóródás* ugyanis, viszonylag rövid terjedelmével, óriási földrajzi távolságokat fog be, és évtizedeket jelöl többször elbizonytalanító elbeszélői közlésekkel. A regény eltérő nagyságú betűjelekkel választja el egymástól a földrajz és az idő rétegeit, eközben a filmben oly hatásos éles váltások strukturáló eszköztárával él; ne feledjük, Deák kiváló filmíró volt. A *Szóródás* éppen azért, mert a *Rétegek*ben már szétszóródott Kenedi család egyetlen tagja életének sokféle ágazó szóródását követi nyomon, erős önéletrajzi jegyekkel, magának az elbeszélésnek szándékos szóródásával él, amit regényének nyelvi és stilisztikai elrendezését a filmírói tapasztalatoknak alárendelve hatásosan oldott meg.

A történelmet elbeszélői világa tárgyául választó író távozott közülünk, az az író, aki a történelmet egyéni sorsok alakításában vonta sorozatosan kérdőre.

Bányai János